

K diferenciaci středního školství v ČR

Výsledky nedávno zveřejněného výzkumu dovedností dospělých OECD PIAAC (blíže viz www.piaac.cz) ukázaly, že se od roku 1998 zvýšily rozdíly ve výsledcích žáků maturitního a nematuritního středoškolského studia. Zatímco čtenářské dovednosti žáků maturitního studia jsou v mezinárodním srovnání nadprůměrné, dovednosti žáků nematuritního studia jsou naopak pod mezinárodním průměrem. Ačkoli mnohdy zaznívá, že v ČR máme příliš mnoho maturantů, výzkum PIAAC ukázal, že ve srovnání s jinými zeměmi máme stále vyšší zastoupení absolventů nematuritního studia, a to i v nejmladších kohortách.

Výzkum PIAAC dále přináší přesvědčivé doklady o tom, že dovednosti se zvyšují s rostoucím vzděláním a že základní čtenářské a matematické dovednosti a dovednosti ve využívání informačních technologií pro řešení běžných životních a pracovních úkolů jsou potřebné pro uplatnění ve všech profesích, tedy i těch kvalifikačně nejméně náročných. Absolventi nematuritních oborů dlouhodobě vykazují nejvyšší míru nezaměstnanosti. Výzkumy zároveň ukazují, že náklady na jejich specializované vzdělání jsou často promarněny, neboť většina z nich záhy po ukončení vzdělání mění profesi. (Pozn.: Aktuálně je evidováno 547 oborů v kategoriích C–M, tj. základní vzdělání až střední vzdělání s maturitou; rámcové vzdělávací programy jsou tvořeny zhruba pro polovinu z nich.)

Odpovídá vysoká diferenciací systému středního školství potřebám dnešních mladých lidí a dnešního trhu práce? Potřebujeme tolik středoškolských oborů? Mají se mladí lidé specializovat již na úrovni středního vzdělávání, nebo by situaci vyřešila specializace na úrovni bakalářského studia? Je středoškolské vzdělávání koncipováno tak, aby vybavilo mladé lidi potřebnými dovednostmi?

Tyto otázky jsme položili odborníkům z akademické sféry, státní správy i praxe. Odpovědi těch, kdo na naši výzvu zareagovali, jsou uvedeny v abecedním pořadí.

Jana Straková, David Greger
Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání
Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova v Praze

140 Střední vzdělávání v České republice vykazuje stále řadu znaků, které pro něj byly charakteristické i na sklonku předlistopadové éry. Je pravděpodobné, že přetrvávající tradice středního školství má v některých ohledech výrazně pozitivní efekty, mezi které lze počítat například vysokou míru dokončování vzdělávání. V posledních letech je ale stále více patrné, že struktura sekundárního školství nereaguje dostatečně na vývoj v ostatních částech vzdělávacího systému a na měnící se společenská očekávání. Po roce 2000 prosadili tvůrci vzdělávací politiky řadu opatření, která smysl středního vzdělávání postupně proměnila. Nejviditelnější a nejzávažnější změnou samozřejmě bylo výrazné rozšíření studijních příležitostí na vysokých školách, v důsledku čehož se dramaticky oslabilo tradiční poslání středních škol jakožto institucí, které připravují své absolventy na bezprostřední uplatnění na trhu práce. Realita je dnes podstatně odlišná – středoškoláci se poohlízejí spíše po možnostech dalšího vzdělávání než po pracovních místech. Tento jev má řadu společenských souvislostí (podívejme se například, jak se zvyšuje průměrný věk vstupu do manželství) a je málo pravděpodobné, že by se tyto dlouhodobé trendy v následujících letech výrazně změnily.

Navzdory tomu ale struktura a do značné míry i obsah středního vzdělávání v řadě ohledů stále odpovídá spíše stavu, kdy byla k dalšímu studiu předurčena jen nepočtená skupina nejnadanějších absolventů. S výjimkou několika málo specifických oblastí má totiž výraznější specializace studia praktický význam vlastně jen v těch částech vzdělávací soustavy, z nichž absolventi na trh práce skutečně odcházejí. Je velmi nepravděpodobné, že by v budoucnu došlo k výraznému omezování přístupu k terciárnímu vzdělávání. Ano, rychlost, s jakou jsme u nás přešli k masovému pojetí vysokého školství, se pohybovala na samé hraně únosnosti a vystavila velkému zátěžovému testu nejen vysoké školy, ale i celý vzdělávací systém. Na druhou stranu ale nemůžeme zapomínat na to, že elitní pojetí terciárního vzdělávání jsme opustili vědomě a z mnoha dobrých důvodů. Období, kdy do vysokoškolského studia mířila pouhá pětina mladé populace, je nenávratně pryč.

Vysoce diferencovaný systém středního školství proto bude z dlouhodobého hlediska obtížně udržitelný. Uplatnění na trhu práce, ale i v osobním v životě, bude vedle specializovaných znalostí a dovedností předpokládat dostatečně široké portfolio kompetencí, které bude těžko možné efektivně rozvíjet pouze v základním vzdělávání. Lze předpokládat, že větší část této role převezme právě střední vzdělávání, zatímco prostor pro větší specializaci se posune spíše do dalších fází studia. Transformace středního vzdělávání nebude snadná a vyžádá si hodně času. V horizontu jedné generace bude ale český vzdělávací systém pravděpodobně směřovat k všeobecněji pojatému střednímu vzdělávání a k mnohem větší diverzifikaci nabídky v terciárním (resp. postsekundárním) vzdělávání. Ani v jednom z těchto sektorů nebyly změny, předvídané na začátku tisíciletí, zatím dotaženy.

Mgr. Petr Černíkovský, ředitel Odboru strategie a evropských záležitostí
Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR

Pro naši republiku je důležité, že jsme předmětem řady mezinárodních srovnání, a můžeme tedy podrobit kritické reflexi některé naše stereotypy, resp. neověřená tvrzení opakovaná v diskuzích o vývoji vzdělávací soustavy a o uplatnění absolventů.

Mnozí zaměstnavatelé upozorňují, že se jim nedostávají zaměstnanci jistých (často řemeslných) profesí, což je považováno za selhávání vzdělávacího systému. Ovšem v řadě takovýchto případů jsou absolventi s příslušnou profesní přípravou zároveň nezaměstnaní a o volná místa se neucházejí. V čem tkví tento rozpor? Zřejmě buď najdeme chyby v obsahu profesní výbavy (neschopnost zastávat danou práci), nebo v neatraktivnosti nabídky z hlediska jejího ocenění a perspektivnosti. Ukazuje se, že vzdělávací soustava je příliš zahleděna do úzce vymezeného profesního profilu, ale pro budoucnost mladého člověka je naopak žádoucí získání širšího základu, který mu umožní adaptaci na rychlé změny v profesi a na trhu práce. Pro řemeslné profese je pak budoucnost spojena v mnoha případech s podnikatelskou činností, což ovšem přináší nové požadavky (finanční gramotnost, ICT, právní povědomí).

Požadavky, aby absolventi – zejména učňovských oborů a středních odborných škol – byli lépe připravováni na uplatnění v praxi, musí být spojeny s **budoucími** požadavky, nikoli s momentální, možná pomíjivou, potřebou.

Mezinárodní šetření (viz PIAAC) ukazuje na pokračující propad dovedností absolventů nematuritního studia. Jednou z příčin neutěšeného stavu a vývoje může být malý význam obecných vzdělávacích cílů (čtenářská a matematická gramotnost, vztah k práci, odpovědnost). Tříšť velkého počtu malých učňovských oborů zamlžuje podstatu problému pod hesly úzce pojaté profese na míru praxe. Je jistě žádoucí, aby více dětí uznalo, že „řemeslo má zlaté dno“, ale pro jejich budoucnost je stejně důležité, aby rozuměly čtenému textu (a nejen v češtině), uvažovaly logicky a tak také jednaly, měly dobrý vztah k lidem a práci. Omezování maturitních studií a posilování učňovského školství možná zní pro některé zaměstnavatele jako lákavá budoucnost, ale před prvoplánovým řešením varuje odborná veřejnost i mezinárodní informační zdroje.

doc. RNDr. František Ježek, CSc.

Fakulta aplikovaných věd

Západočeská univerzita v Plzni

Vyjadřovat se k diferenciaci středního školství v České republice je velmi obtížné. Domnívám se, že střední školství má sloužit kromě jiného trhu práce. Kvalifikace nespočívá pouze ve znalostech a dovednostech, jinak řečeno v kompetencích, ale také v motivaci. Přitom právě motivace hraje podstatnou roli v případech nedokončeného, nebo ukončeného, ale nízkého vzdělání.

Otázka specializace je řešena např. v teorii D. Supera, který hovoří o trvalé volbě okolo 25 let věku. Zároveň je velmi obtížné predikovat potřeby trhu práce v delším horizontu (více než tři roky). Je potom nasnadě, že optimálním řešením těchto problémů je co nejdříve všeobecné vzdělání a na ně navazující co nejkratší specia-

142 lizace, která zároveň umožňuje relativně snadnou změnu kvalifikace – samozřejmě se zohledněním náročnosti oboru.

Podle zkušeností kontaktních pracovišť Úřadu práce je velmi rozdílná úroveň kompetencí mezi absolventy různých škol. Zde je nutno zvážit, co očekáváme od maturitní zkoušky – pokud má diferencovat či plnit roli „vstupenky“ na vysokou školu, musí nutně mít určitou úroveň. Je potom nasnadě, že rozšiřováním rozsahu (počtu maturantů) nutně musí klesat obsah (úroveň maturity). Zároveň nerozumím účelu tzv. „lehké“ a „těžké“ maturity.

Jednou jsem diskutoval s vysokým manažerem v oblasti automobilního průmyslu, a ten mi říkal: „My zásadně přijímáme uchazeče, kteří mají maturitu a jsou vyučeni.“ Z další diskuze vyplynulo, že maturita zajišťuje to, že uchazeč je schopen se učit a naučit, a vyučení zajišťuje určitou úroveň manuální zručnosti. „A co potřebujeme, to už si ho naučíme sami,“ dodal onen manažer.

Na závěr bych zmínil velmi zajímavý a, dle mého (a nejen mého) názoru, přínosný, projekt Národní soustava kvalifikace II (NSK II). Jedná se o systém, jenž umožňuje ověřit dílčí kvalifikace získané v informálním vzdělávání, složit úplnou kvalifikaci a tu ověřit před komisí. Tento projekt může velmi výrazně pomoci řešit některé problémy trhu práce.

PhDr. Jiří Král, náměstek generální ředitelky
Generální ředitelství Úřadu práce České republiky

Osobně se především domnívám, že otázka míry diferenciací středoškolského studia, počtu oborů apod. není zdaleka nejdůležitější pro to, jak jsou mladí lidé vybavováni potřebnými dovednostmi (mimořádně stejně jako nekončící diskuse o potřebě snižovat – či zvyšovat – podíl žáků v učňovských oborech). Česká škola, lhostejno zda střední, či základní, selhává v tom nejpodstatnějším: namísto toho, aby mladé lidi podněcovala k potřebě učit se novým věcem, tak je spíše odrazuje. Jestli se to děje ve dvou stovkách oborů nebo jen ve dvaceti oborech, je úplně jedno. Nespekulujme pořád, zda by oborů nemělo být o něco méně, nebo naopak, zda by učňů nemělo být o něco více. Nechme mladé lidi, ať si s pomocí svých rodičů a s asistencí kvalitního kariérového poradenství vyberou sami. Určitě to udělají lépe, než když to za ně někdo vymyslí. Ale zařídme, aby ze škol odcházeli s pocitem, že to všechno bylo k něčemu dobré, že stojí za to učit se i dále. To je pravá výzva pro vzdělávací politiku!

Ale aby to nevypadalo, že se chci vyhnout odpovědím, tak přece jen pár slov jak k otázkám, tak k úvodnímu textu. Především si myslím, že právě rozumná míra diferenciací má silný motivační efekt. I ti opravdu nemotivovaní k dalšímu studiu (ze základní školy) si nakonec nějaký obor, který jim připadá alespoň trochu zajímavý, najdou. Jsem přesvědčen, že to (spolu s určitou tradicí) je jedním z klíčových faktorů skutečnosti, že dlouhodobě patří Česká republika mezi země s jednoznačně nejnižší mírou předčasných odchodů ze vzdělávání (dlouhodobě pod 5 %). To vůbec není zanedbatelné pozitivum. Lidé bez kvalifikace (bez ukončeného středoškolského

vzdělání) mají na trhu práce velmi malé šance. Jejich míra nezaměstnanosti je u nás téměř 45%! Čím větší taková skupina je (a v EU je takových mladých lidí 13,5%), tím větší sociální problém to představuje.

Ale aby bylo jasno: nejsem žádným zarytým přívržencem co největšího počtu oborů. Vždyť jsem byl dost blízko změny, kdy s přechodem na RVP se počet oborů snížil téměř na třetinu. Trend postupného rozšiřování a zveřejnění obsahu středoškolských oborů je, podle mého soudu, nevratný. Ať ale i nadále zůstane právě jen trendem (a nikoliv skokovou změnou struktury) realizovaným v daném sociálním, historickém a ekonomickém kontextu.

Zajímavá je teze, že většina absolventů nematuritních oborů záhy po ukončení vzdělání mění profesi, a náklady na jejich specializované vzdělání jsou tak často promarněny. Ano, je pravda, že po ukončení střední školy pracuje v profesi odpovídající plně vystudovanému oboru jen 45% vyučených. Jenomže: u maturantů je to pouze 35%! Jsou i náklady na vzdělávání těchto maturantů promarněny? Tvrdím, že ani v jednom případě tomu tak není. Ti lidé se přece na trhu práce uplatnili. 27% vyučených pracuje po ukončení studia v příbuzné profesi, to znamená, že některé specifické dovednosti jistě mohou používat. Pouze zbylých 28% (u maturantů 39%) pracuje v úplně jiné profesi. Ale i oni, zdá se, si ze školy něco pro své profesní uplatnění odnesli.

Nakonec několik slov o nezaměstnanosti. Vyučení opravdu vykazují dlouhodobě nejvyšší míru nezaměstnanosti (nepočítáme-li lidi úplně bez kvalifikace). To je dobrá informace pro individuální rozhodování o výběru oboru a je dobré s ní pracovat v kariérovém poradenství. Ať tuto skutečnost každý při svém rozhodování bere v úvahu. Ale co z toho plyne pro vzdělávací politiku? Kdyby snad – hypoteticky – všichni měli maturitu, bylo by pracovních míst z ničeho nic více a celková míra nezaměstnanosti menší? O tom opravdu pochybuji... Podle stejné logiky: daleko nejnižší míru nezaměstnanosti mají dlouhodobě absolventi (absolventky) zdravotnických oborů. Mají snad všichni chodit „na zdravku“? Předpokládám, že takto nikdo neuvažuje. Pak je ale uvádění tezí o nezaměstnanosti v kontextu úvah o diferenciaci středoškolského studia poněkud zavádějící a „návodné“.

RNDr. Miroslav Procházka, CSc., výkonný ředitel
Trexima, spol. s r. o.

dříve ředitel Národního ústavu odborného vzdělávání

Dle teorie i empirických výzkumů má odborné nematuritní vzdělávání na sekundární úrovni dva protichůdné efekty. Negativní efekt spočívá ve zvyšování závislosti vzdělávacích výsledků na sociálním původu v důsledku předčasného dělení žáků do náročnějších a méně náročných vzdělávacích programů. Pozitivní efekt spočívá v tom, že slouží jako „sociální síť“ pro ty, kdo by ve všeobecném středním vzdělávání nepokračovali, nebo ho záhy opustili. Takto se jim sice nedostane vzdělání, které by je nasměrovalo do těch nejlukrativnějších pozic, ale dostane se jim alespoň nějakého

144 vzdělání, které jim zaručí jistotu relativně slušného uplatnění ve společnosti. Ačkoli nelze popřít, že pro jistou část populace tuto roli „sociální sítě“ stále učební obory mohou plnit, je stále evidentnější, že – vzhledem k proměně trhu práce – tuto roli plní čím dál tím méně. Jak lze ukázat na statistikách nezaměstnanosti, velké pracovní „jistoty“ vyučení v učebních oborech vskutku nepřináší. Je ovšem potřeba říci, že to závisí obor od oboru – vyučení v některých řemeslných oborech naleznou práci poměrně snadno (tedy pokud opravdu chtějí a umějí pracovat), zatímco v jiných oborech se houfně hlásí na úřad práce.

Nejde o to, že by budoucí společnost nepotřebovala řemeslníky, automechaniky a manuálně pracující – právě naopak. Ale i oni budou potřebovat – a již potřebují – pro svou práci stále více kompetencí, jinak v konkurenci neobstojí. Lidé jistě chtějí a budou chtít řemeslníky, ale jen ty dobré a spolehlivé, splňující vysoké nároky a rychle reagující na technické (i společenské) změny. „Vybudování základů“ kompetencí (například jazykových, matematických, sociálních atd.), na kterých lze dále stavět po celý život, trvá déle. Celková doba strávená ve vzdělání se tak neustále posouvá a s tím se také posouvá specializace do pozdějšího věku. Nezbude nám, než to respektovat a upravit podle toho strukturu vzdělávacího systému.

Nejsem ovšem zastáncem radikálních a okamžitých řešení. Učební obory jsou hluboce zakořeněny v naší tradici, jsou součástí rodinných strategií a způsobů přemýšlení, a to zejména na vesnicích a malých městech. Stále u nás existuje jakési „mentální nastavení“, které si nedokáže vzdělávání bez učebních oborů představit. Toto mentální nastavení nelze podceňovat a snažit se ho násilně zlomit. Spíše než pro změnu „seshora“ jsem tedy pro změnu „zdola“: postupnou, ale skutečnou proměnu učebních oborů zevnitř. Nemyslím, že by bylo vhodné „přelakovat“ učiliště na všeobecné školy, ke kterým by ani učni, ani rodiče neměli důvěru, a ve kterých by stejně postaru vyučovali pedagogové, kteří zde učili dříve. Spíše by bylo dobré nejdříve zvyšovat nároky na studium v učebních oborech a postupně zevšeobecňovat kurikulum (ne ovšem tak, aby bylo odtržené od života). Tyto zvýšené nároky je ovšem třeba spojit s cílenou podporou učňů pro dokončení studia. Určitě by bylo dobré umožnit vznik obecněji koncipovaných učebních oborů, které připravují na manuální práci, ale nikoli v jednom úzkém oboru. Nemyslím si ale, že by to měl být stát, který administrativně rozhoduje o množství a struktuře oborů. Administrativní rušení či slučování oborů by ničemu neprospělo. Spíše by bylo dobré uzákonit tyto obecnější učební obory, pilotně je ověřit a podporovat. Pokud by byly úspěšné – o čemž jsem přesvědčen, sami rodiče a žáci by je začali vyhledávat.

doc. PhDr. Arnošt Veselý, Ph.D., vedoucí katedry veřejné a sociální politiky
Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova v Praze